

मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीको नेपाली उच्चारण क्षमता

रामदेव मण्डल

उप-प्राध्यापक

सू.स.मो.या.ब.क्या.सिरहा

Email : m.ramdeo2013@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेखको उद्देश्य मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीले नेपाली उच्चारण गर्दा गर्ने त्रुटि पहिचान गरी त्रुटि दर पत्ता लगाउनु रहेको छ । सिरहा नगरपालिकाभित्रका चार वटा सामुदायिक विद्यालयका कक्षा ११ र १२ मा अध्ययनरत मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको उच्चारणसम्बन्धी ४३ वटा एक अक्षर, दुई अक्षर, तीन अक्षर र चार अक्षरका शब्दहरू निर्माण गरिएको छ । छात्र/छात्रा, उमेरसमूह, बसाइ क्षेत्र र अभिभावकको पेसालाई लक्षित गरिएको छ । उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिलाई कक्रोनको सूत्र प्रयोग गरी प्रत्येक विद्यालयबाट चिन्नाद्वारा प्रत्येक विद्यार्थीको प्रतिनिधित्व हुने गरी जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या १३०२ मध्ये १७३ जना छनोट गरिएको छ । ४३ अङ्कको शब्द निर्माण गरी शुद्ध उच्चारण गर्नेलाई १ कोड राखिएको र अशुद्ध उच्चारण गर्नेलाई २ कोड राखी प्राथमिक स्रोतका रूपमा अध्ययनकर्ताले तथ्याङ्क सङ्कलन गरी स्पेक्त्र सफ्टवेयरमा राखेर वर्णनात्मक विधिद्वारा विश्लेषण गरिएको छ । शब्दहरूको प्रकृति र वनोटका आधारमा त्रुटि पनि कम बढी हुन्छ नै । सिग्नीफिकेन्ट लेभल १, पियर्सन रिलेसनको मान -0.05 , टी टेस्ट गर्दा Cohen's $d = 0.9$ रहेको छ । मध्यक ९:भबल० मान २७.२१५ रहेको छ । उल्लेखित मानहरूका आधारमा मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीको नेपाली उच्चारण समग्रमा राम्रै देखिन्छ । केही मात्रामा देखिएका त्रुटिहरूलाई सुधारका लागि तल्लै कक्षादेखि त्रुटि गर्ने बेलामा नै पृष्ठपोषण दिई जानुपर्दछ । बोलाइ सिपमा आधारित रूपक विधा, वादविवाद, वक्तृत्वकला, सस्वर वाचन, क्रियाकलापहरूमा सहभागी गराउनुपर्दछ । विद्यालय अवधिभरि नेपाली भाषाको अनिवार्य प्रयोग र बोल्ने बेलामा भएका त्रुटिलाई त्यतिखेर नै गुरु, साथीहरूबाट पृष्ठपोषण दिई जानुपर्दछ । सकभर घरपरिवार लगायत साथीभाइसँग नेपाली भाषामा नै कुराकानी गर्नुपर्दछ । विभिन्न साहित्यिक कार्यक्रमहरूमा सहभागी हुन आवश्यक देखिन्छ ।

मुख्य शब्दावली : शब्दोच्चारण, त्रुटि विश्लेषण, सिग्निफिकेन्ट, पियर्सन रिलेसन, टी टेस्ट

परिचय

दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरूका व्यवस्था वा उपव्यावस्थाहरूको समता र भिन्नतासम्बन्धी तुलनात्मक भाषिक अध्ययनलाई व्यतिरेकी भाषाविज्ञान भनिन्छ (न्यौपाने, भण्डारी र न्यौपाने, २०६९)। व्यतिरेकी विश्लेषणमा कुनै पनि दुई भाषाबिचको तुलना गरिन्छ। यसले पहिलो भाषाको प्रभावले दोस्रो भाषा सिकाइमा कठिनाइ उत्पन्न हुन्छ। स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाबिच तुलना गरी देखिने भिन्नताका आधारमा उत्पन्न हुने कठिनाईको पूर्वानुमान व्यतिरेकी विश्लेषणको आधारमा गरिन्छ। यसबाट दोस्रो भाषा सिकाइका क्रममा पहिलो भाषाको प्रभावले के कस्ता सम्भाव्य त्रुटि हुन सक्छन् भन्ने कुरा पहिचान गर्न सकिन्छ। यसले दोस्रो भाषाको शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने गर्दछ।

नेपाल एक बहुभाषिक देश हो। यहाँ विभिन्न भाषाहरू बोलिन्छन्। नेपाली भाषालाई सरकारी कामकाज, सञ्चार, अध्ययन-अध्यापन र सम्पर्क भाषाका रूपमा प्रयोग हुने गरिन्छ। २०७८ सालको भाषा आयोगको प्रथम प्रतिवेदन अनुसार मैथिली भाषाका वक्ता सङ्ख्या ५०,०७,२७५ रहेका छन् (भाषा आयोग, २०७८)। नेपालको तराईमा पूर्वदेखि पश्चिमसम्म फैलिएको समान आकृति भएका छन् तर संस्कार, पोसाक, भाषा ठाउँअनुसार फरक फरक देखिन्छ। मैथिली भाषाका वक्ताहरू मोरङ, सुनसरी, सप्तरी, सिरहा, धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, वाराणसी लगायतका जिल्लाहरूमा बसोबास गरिरहेका छन्।

२०६८ को जनगणनानुसार नेपाली भाषाका वक्ताहरू १,१८,२६,९५३ रहेका छन्। कूल प्रतिशत ४४.६ रहेको पाइन्छ। मैथिली भाषाका वक्ताहरू ३०,९२,५३० रहेका छन्। कूल प्रतिशत ११.७ रहेको पाइन्छ (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८)। नेपालको संविधान २०७२ मा पनि व्यवस्था भए अनुसार आधारभूत तहमा मातृभाषा शिक्षा दिनुपर्दछ। जसअनुसार नेपालको तराई अन्तर्गत प्रदेश नं. २ मा मैथिली भाषाको बाहुल्यता रहेको छ।

मैथिली भाषा भारोपेली भाषा परिवारभित्र नै पर्दछ। यस भाषाको प्रारम्भमा आफ्नै मिथिलाक्षर लिपि थियो। मैथिली भाषालाई पछि गएर देवनागरी लिपिमा लेख्ने चलन आयो। अहिले पूर्ण रूपमा देवनागरी लिपिको परम्परा नै बसी सकेको छ। मैथिली भाषीहरूले खासगरी नेपाली भाषाको उच्चारण गर्दा मैथिली भाषाको विशेषतानुसार ड र ढ वर्णहरूलाई र को उच्चारण गर्ने जस्ता विशेषताहरूले भाषिक उच्चारणमा प्रभाव पार्दोरहेछ। नेपालको लागि नेपाली भाषा पहिलो भाषाको रूपमा रहेको छ। अर्को तरिकाले हेर्ने हो भने, नेपाली मातृभाषी हुनेहरूका लागि पनि नेपाली भाषा पहिलो भाषा हो। मैथिली मातृभाषीका लागि नेपाली भाषा दोस्रो भाषाको रूपमा रहेको छ। मैथिली भाषीलाई नेपाली भाषा सिक्नुपर्ने नितान्त आवश्यक देखिन्छ। भाषा सिकाइका क्रममा देखा पर्ने भाषिक व्यवस्थापनगत भिन्नताका कारण सिकाइका क्रममा कठिनाइ क्षेत्र पूर्वानुमान गर्न व्यतिरेकी विश्लेषण उपयोगी हुन्छ।

नेपालमा बोलिने भाषाहरूमध्ये मैथिली भाषा दोस्रो स्थानमा रहेको भाषा हो। यस भाषाका वक्ताहरूलाई

कामकाज, अध्ययन अध्यापन, सञ्चार र सम्पर्क भाषाको रूपमा आफ्नो भाषा प्रयोग नगरी नेपाली भाषा नै प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ। भाषासँग मिल्छन् भने, कतिपय भाषिक व्यवस्था नेपाली भाषाको भाषिक व्यवस्थासँग मिल्दैन। व्यतिरेकी विश्लेषणका मान्यतानुसार दुबै भाषामा समान देखिनेसँग सिकाइ सहज हुन्छ तर असमान अवस्थामा दोस्रो भाषा सिकाइको क्रममा असहज हुन्छ। यसरी भाषिक भिन्नताका कारण पहिलो भाषाको सिकाइले दोस्रो भाषा सिकाइमा कठिनाइ उत्पन्न हुन्छ। तिनले के कस्ता उच्चारणगत त्रुटिहरू गर्छन्। ती त्रुटिहरूको दर पत्ता लगाउने अनुसन्धान अहिलेसम्म नभएकाले अनुसन्धान गर्नु नितान्त आवश्यक देखिन्छ।

महर्जन, सिद्धिबहादुर (२०५६) द्वारा नेवारी र नेपाली भाषाको वाक्य सङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन गरेको पाइन्छ। तर कक्षा ११ र १२ मा अध्ययनरत मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा उच्चारणको त्रुटि विश्लेषण सम्बन्धी अनुसन्धान अहिलेसम्म नभएकाले यसलाई अनुसन्धान समस्याको रूपमा छनोट गरिएको छ।

उद्देश्य :

प्रस्तुत लेखका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- (क) मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीले नेपाली भाषाका शब्दोच्चारणमा गर्ने त्रुटि पहिचान गर्न,
- (ख) मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीले नेपाली भाषाका शब्दोच्चारणमा गर्ने त्रुटि दर पत्ता लगाउन,

अनुसन्धानमूलक प्रश्नहरू

- (क) मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीले नेपाली भाषाका शब्द उच्चारणमा के कस्ता त्रुटि गर्छन् ?
- (ख) मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीको नेपाली भाषा उच्चारणगत त्रुटि दर के कति छन् ?
- (ग) त्रुटिका कारणहरू के के छन् ?
- (घ) त्रुटि न्यूनीकरण कसरी गर्न सकिन्छ ?

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

प्रस्तुत लेख क्षेत्रीय सर्वे विधिअनुसार ४३ वटा विभिन्न प्रकृतिका शब्दहरू तयार पारी नमुना छनोटमा परेका विद्यालय र विद्यार्थीहरूलाई पालैपालो गरी उच्चारण गर्न लगाई उनीहरूले दिएका जवाफका आधारमा तथ्य सङ्कलन गरिएको छ। यो लेख क्षेत्रीय सर्वेक्षण विधिमा आधारित परिणात्मक प्रकृतिको छ। कन्सट्रक्टिभिज्म फिलोसफीको प्रयोग गरिएको छ। यस दर्शनअनुसार ज्ञानको जन्म व्यक्तिद्वारा निर्मित हुन्छ। व्यक्तिमा भएका अनुभव तथा घटनाद्वारा ज्ञान सिर्जित हुन्छ। मैथिली भाषी विद्यार्थीमा अभ्यासको अनुभवलाई आधार बनाई अनुसन्धानलाई अगाडि बढाइएको छ। उद्देश्यमूलक नमुना छनोटको प्रयोग गरी Nominal and Continious Scale प्रयोग गरिएको छ। मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको व्याख्यात्मक दक्षताको अध्ययन गर्न कक्षा ११ र १२ का मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीको ने

पाली उच्चारणसम्बन्धी प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता र अवलोकनका आधारमा जम्मा १३०२ जनसङ्ख्यालाई नमुना छनोट विधिद्वारा छनोट गरिएको छ । प्रस्तुत लेखलाई कक्रोनको सूत्रानुसार ब्रजमोहन भब्वुराम जनता माध्यमिक विद्यालय माडरबाट १२ जना, माध्यमिक विद्यालय भलुवाहीबाट १२ जना, सारश्वर नाथ माध्यमिक विद्यालयबाट १४ र चन्द्र नमुना (प्राविधिक).माध्यमिक विद्यालयबाट १३५ जनालाई चिठ्ठा विधि प्रयोग गरी प्रत्येक विद्यालयबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी जम्मा १७३ जना छात्रछात्रा विद्यार्थीहरूलाई संरचित प्रश्नावली सङ्ख्या ५० मा प्रश्न नं.१ देखि ७ सम्म डेमोग्राफी पक्षसँग सम्बन्धित रहेको छ । यस अनुसन्धानमा एक अक्षर, दुई अक्षर, तीन अक्षर र चार अक्षरका विभिन्न प्रकारका शब्दावली उच्चारणका लागि प्रयोग गरिएको छ र प्रश्न नं. ८ देखि ५० सम्म शब्दोच्चारणसँग सम्बन्धित ४३ वटा शब्दहरूमा एक अक्षरीय, दुई अक्षरीय, तीन अक्षरीय र चार अक्षरीय शब्दहरूलाई अनुसन्धानकर्ताले प्रत्येक विद्यार्थीहरूलाई प्रत्येक शब्दको उच्चारण गर्न लगाई सङ्कलित गरेको तथ्याङ्कलाई SPSS सफ्टवेयर प्रयोग गरी प्राप्त नतिजालाई वर्णनात्मक विधिद्वारा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । यसलाई प्रतिशत, मध्यक (mean) मान, पियर्सन रिसेसन, *Cohen's d* मान, र टी टेस्ट लगाई विश्लेषण गरिएको छ ।

(क) स्वतन्त्र चर - नेपाली उच्चारणमा त्रुटि

(ख) आश्रित चर-आर्थिक अवस्था, शैक्षिक अवस्था, स्थानीय वातावरण, उमेर, लिङ्ग, घरायसी पृष्ठभूमि, प्रतिव्यक्ति आयस्रोत

(ग) बाह्य चर- रोजगारी, भ्रमण, राजनैतिक अवस्था

सैद्धान्तिक ढाँचा

आश्रित चर नेपाली उच्चारणमा त्रुटि

आर्थिक अवस्था, → स्वतन्त्र चर ← बाह्य चर

शैक्षिक अवस्था, भ्रमण,

स्थानीय वातावरण राजनैतिक

उमेर, लिङ्ग, घरायसी पृष्ठभूमि रोजगारी

साहित्यको पुनरावलोकन

नयाँ कार्य गर्नुभन्दा अगाडि गरेको कार्यको अवलोकन गर्नुलाई नै पुनरावलोकन भनिन्छ । प्रस्तुत लेखसँग सम्बन्धित कार्यहरूलाई यसरी अवलोकन गरिएका छन् :

दाहाल (२०७०), अनुसार दनुवारी भाषा र नेपाली भाषाका उच्चारण व्यवस्था, रूप व्यवस्था र वाक्य व्यवस्था (सङ्गति काल, पक्ष, भाव, वाच्य, करण अकरण र प्रेरणार्थक) को तुलना गरी तिनमा पाइने भिन्नताका आधारमा दनुवारी भाषीले नेपाली सिक्दा गर्ने त्रुटिको पूर्वानुमान गर्नु र पूर्वानुमान गरिएका सम्भाव्य त्रुटिहरूको दनुवारी भाषीका वास्तविक कथ्य र लेख्य अभिव्यक्तिमा तालमेलको अध्ययन गर्नु यस शोधको उद्देश्य हो। प्रस्तुत अध्ययन मूलतः गुणात्मक प्रकृतिको छ तापनि दनुवारी भाषाको सामग्री सङ्कलनका लागि स्थलगत सर्वेक्षण ढाचा पनि अबलम्बन गरिएको छ। निष्कर्षतः दनुवारी भाषामा अइ, अउ, आइ, उइ, एइ, ओइ, आउ, इउ, एउ र ओउ गरी दश प्रकारका द्विस्वर देखियो। यो व्यवस्था ने पाली भाषामा पनि पाइयो। दनुवारी भाषाको मध्य र अन्त्यको ड को उच्चारण र हुने व्यवस्था देखियो। मध्य र अन्त्यको र को उच्चारण ल का रूपमा गर्ने व्यवस्था रहेको देखियो। यस्तो व्यवस्था नेपाली भाषामा देखिएन।

पोखरेल (२०२०), का अनुसार यस लेखमा बज्जिका र नेपाली भाषाका वाक्यसंरचनाको लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा व्यतिरेकी अध्ययन गरिएको छ। पुस्तकालयीय कार्य र क्षेत्रीय विधि अँगाली गरिएको यो अध्ययन मूलतः शैक्षणिक प्रयोजनमा आधारित छ। बज्जिका र नेपाली भाषा भारोपेली परिवारकै भए पनि यी दुई भाषाको वाक्यसंरचनामा समानता र भिन्नता छन्। बज्जिका र नेपाली भाषाका संरचनाको तुलना र व्यतिरेकी अध्ययन गर्दा लिङ्ग र वचनसङ्गितिका दृष्टिले कर्ता-क्रिया, विशेषण-विशेष्य, भेद्य-भेदकको सङ्गतिमा पर्याप्त भिन्नता पाइन्छ, भने त्यसको निरन्तरता पुरुष र आदरसङ्गतिको सहभागिता, कर्ता-क्रिया र वचनमा पनि देखिन्छ। तसर्थ निष्कर्षमा बज्जिका र नेपाली भाषाको वाक्यसंरचनाका विभिन्न भेदमा भिन्नता देखिने भएकाले बज्जिका मातृभाषी वक्ताले लक्ष्य भाषाका रूपमा नेपाली सिक्दा स्रोतभाषाका कारण कठिनाइ हुनाका साथै त्रुटि गर्ने सम्भावना देखिन्छ।

बराल (२०६९) का अनुसार वाक्यगठनसम्बन्धी अध्ययनमा वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिको पहिचान गरी निराकरणका लागि उपयुक्त सुझाव दिनु यसको मुख्य उद्देश्य रहेको छ। प्रयोगात्मक र प्रश्नोत्तर विधिको अवलम्बन गरिएको छ। वाक्यगठनका आधारमा पुरुष, काल, भाव, पक्षका विषयगत प्रश्नमा केही कमजोरी देखिए पनि उक्त पक्षको वस्तुगत प्रश्नमा उपलब्धी सन्तोषजनक देखिएको छ। वाच्य र कारकमा सबभन्दा बढी त्रुटि देखियो। वाक्यगठनमा गरेको त्रुटि पक्षलाई स्वतन्त्र लेखनमा सबभन्दा बढी पाइन्छ। यस्ता किसिमका कमजोरीहरू न्युनीकरण गर्न अभ्यास र उचित वातावरणमा अभ्यास आवश्यक देखिन्छ। मैथिली र नेपाली भाषा व्याकरण व्यवस्थाको तुलनात्मक पक्षका लागि अति नै उपयोगी हुनेछ। यसरी उल्लेखित अध्ययनले प्रस्तुत लेखको खाका तयार पार्न टेवा पु-याइएको छ।

प्राप्ति

नेपाल भौगोलिक रूपमा सानो मुलुक भएर पनि भाषिक दृष्टिकोणले सम्पन्न भएको देश हो। यहाँ विभिन्न भाषाहरू बोलिन्छन्। नेपाल एक बहु भाषिक देश भएकाले यसलाई विविध भाषाभाषीहरूको सङ्गम स्थल

पनि मानिन्छ । नेपाली भाषाले ती सबै भाषाभाषीहरूलाई एकताको सूत्रमा उनेको छ । भाषापिच्छे पृथक पृथक किसिमका वर्ण, उच्चारण र व्याकरण व्यवस्था हुने भएकाले इतर नेपाली मातृभाषीहरूमा त्यसको स्थिर प्रभाव परेको हुन्छ ।

वि.स.२०७८ सालको जनगणनानुसार यहाँ १३१ ओटा भाषाहरूका जीवन्त रूप पाइन्छ । नेपालको सन्दर्भमा नेपाली भाषापछि दोस्रो भाषाको रूपमा मैथिली भाषाको नै स्थान रहेको छ । मैथिली भाषाको आफ्नै लिपि र साहित्य पनि रहेको छ । संवैधानिक रूपमा मैथिली भाषा राष्ट्रको कानुनी मान्यता प्राप्त भाषा हो । मैथिली भाषामा प्रारम्भ कक्षादेखि उच्च शिक्षासम्म पठनपाठन हुन्छ । प्रदेश नं.२ मा मैथिली भाषाको प्रभाव अझ बढी रहेको छ । मैथिली भाषाका विभिन्न क्षेत्रमा आवश्यक भएका हुनाले यसको महत्त्व बढेको छ । सबै भाषाका आ-आफ्नै अस्तित्व हुन्छ त्यसैले मैथिली भाषाको पनि आफ्नै पुरानो साहित्य र संस्कृति रहेको छ । यसलाई संरक्षण तथा संवर्द्धन गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

नेपाली भाषालाई सरकारी कामकाज, सञ्चार, अध्ययन-अध्यापन र सम्पर्क भाषाका रूपमा प्रयोग भएको हुनाले अन्य भाषीहरूमध्ये मैथिली भाषीलाई नेपाली भाषा सिक्नुपर्ने आवश्यक देखिन्छ त्यसैले नेपाली भाषाको उच्चारणमा मैथिली भाषी विद्यार्थीहरूले के कस्ता त्रुटिहरू गर्छन् ? यस्ता त्रुटिहरू हुने स्थिति के-कस्ता रहेका छन् । ती कुराहरू पत्ता लगाई त्रुटिहरूलाई न्यूनीकरण कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने जस्ता प्रश्नहरूको उत्तर खोज्ने प्रयास गरिएको छ । मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली उच्चारणको क्रममा आश्रित चर र बाह्य चरले विभिन्न आधारमा प्रभाव पारेका छन् ।

प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली उच्चारणमा गरेको उच्चारणगत त्रुटिहरूलाई पहिचान गरी निराकरण गर्ने जमर्को गरिएको छतालिका नं. १

विशेषताहरू	नमुना सहभागीहरूको सङ्ख्या	प्रतिशत (%)
लिङ्गगत		
छात्र	५४	३१.२
छात्रा	११९	६८.८
जम्मा	१७३	१००.०
सहभागीको उमेर		
१७ वर्षभन्दा मुनि	७५	४३.४
१७ वर्षभन्दा माथि	९८	५६.६
जम्मा	१७३	१००.०

अभिभावकको पेसा		
कृषि	९२	५३.२
जागिर	१५	८.७
व्यापार	३७	२१.४
अन्य	२९	१६.८
जम्मा	१७३	१००.०
बसाइ क्षेत्र		
ग्रामीण	१४२	८२.१
सहरी	३१	१७.९
जम्मा	१७३	१००.०
जात		
ब्राह्मण तथा क्षेत्री	२	१.२
मधेशी	१४२	८२.२
जनजाति	६	३.५
दलित	१५	८.७
मुस्लिम	८	४.६
जम्मा	१७३	१००.०
ऐ. विषय		
लेखा	७४	४२.८
गणित	१८	१०.४
सामाजिक	६	३.५
जीवविज्ञान	१६	९.२
नेपाली	५०	२८.९
अङ्ग्रेजी	२	१.२
इलेक्ट्रिकल	७	४.०
जम्मा	१७३	१००.०

तालिका नं. १ का आधारमा नमुनाको रूपमा छनोट गरिएका जम्मा सहभागीहरूको सङ्ख्या १७३ मध्ये छात्रहरूको सङ्ख्या ५४ र छात्राहरूको सङ्ख्या ११९ मा छात्रहरू ३१.२% प्रतिशत र छात्राहरू ६८.८% प्रतिशत रहेका छन् । यी सहभागीहरूको उमेरलाई दुई भागमा बाँडिएका छन् । १७ वर्ष मुनिका सहभागीहरूका सङ्ख्या ७५ र प्रतिशत ४३.४% रहेका छन् । त्यस्तै १७ वर्षमाथिका सङ्ख्या ९८ र प्रतिशत ५६.६% रहेका छन् । उनीहरूका अभिभावकको पेसाका आधारमा कृषिमा ९२ जना, जागिरमा १५ जना, व्यापारमा ३७ जना, अन्यमा २९ जना उनीहरूका प्रतिशत क्रमशः कृषि ५३.२% प्रतिशत, जागीर ८.७% प्रतिशत, व्यापार २१.४% प्रतिशत र अन्य १६.८% प्रतिशत रहेका छन् । उनीहरू कतिपय गाउँमा बस्छन् भने कतिपय सहरमा बस्छन् । गाउँमा बस्ने सहभागीमा १४२ जना र सहरमा बस्ने सङ्ख्या ३१ जना रहेका छन् ।

प्रस्तुत तालिका अनुसार सहभागीहरूमा विभिन्न जातजातिहरूमध्ये ब्राह्मण तथा क्षेत्री भएका २ जना, मधेशीमा १४२ जना सहभागी, जनजातिमा ६ जना, दलितमा १५ जना, मुस्लिममा ८ जना रहेका छन् । उनीहरूको प्रतिशत क्रमशः ब्राह्मण तथा क्षेत्री १.२%, प्रतिशत, मधेशी ८२.२% प्रतिशत, ३.५% प्रतिशत, ८.७% प्रतिशत र ४.६% गरी १००% रहेका छन् ।

तालिका नं. २

प्राप्ताङ्क	बारम्बारता	प्रतिशत
१९	२	१.२
२०	६	३.५
२१	१३	७.५
२२	१७	९.८
२३	१५	८.७
२४	२३	१३.३
२५	१०	५.८
२६	६	३.५
२७	६	३.५
२८	७	४.०
२९	९	५.२
३०	९	५.२
३१	१०	५.८
३२	११	६.४
३३	२	१.२
३४	४	२.३
३५	५	२.९
३६	६	३.५
३७	४	२.३
३८	५	२.९
३९	३	१.७
	N=१७३	१००.०

तालिका नं. २ र SPSS तथ्याङ्कीय प्राप्ताङ्कानुसार जम्मा नमुना सहभागी सङ्ख्या १७३ रहेका छन् । प्रश्नावली जम्मा प्रश्न सङ्ख्या ५० मध्ये प्रश्न नं. १ देखि ७ सम्म डेमोग्राफी रहेका छन् भने प्रश्न नं. ८ देखि ५० नं. सम्म शब्दहरूको उच्चारणसम्बन्धी प्रश्नहरू राखिएका छन् । शुद्ध उच्चारणसम्बन्धी जाँच ४३ वटा शब्दहरूको मात्र रहेका हुनाले पूर्णाङ्क ४३ मा सहभागीहरूले ल्याएका प्राप्ताङ्कको आधारमा फरक फरक प्रतिशत ल्याएका छन् ।

तालिका नं. २ को परिणामअनुसार २ जना सहभागीले १९ अङ्क प्राप्त गरेका छन् । त्यसरी नै क्रमशः ६ जनाले २० अङ्क प्राप्त, १३ जनाले २१ अङ्क प्राप्त, १७ जनाले २२ अङ्क प्राप्त, १५ जनाले २३ अङ्क प्राप्त, २३ जनाले २४ अङ्क प्राप्त, १० जनाले २५ अङ्क प्राप्त, ६ जनाले २६ अङ्क प्राप्त, ६ जनाले २७ अङ्क प्राप्त, ७ जनाले २८ अङ्क प्राप्त, ९ जनाले २९ अङ्क प्राप्त, ९ जनाले ३० अङ्क प्राप्त, १० जनाले ३१ अङ्क प्राप्त, ११ जनाले ३२ अङ्क प्राप्त, २ जनाले ३३ अङ्क प्राप्त, ४ जनाले ३४ अङ्क प्राप्त, ५ जनाले ३५ अङ्क प्राप्त, ६ जनाले ३६ अङ्क प्राप्त, ४ जनाले ३७ अङ्क प्राप्त, ५ जनाले ३८ अङ्क प्राप्त र ३ जनाले ३९ अङ्क प्राप्त गरेका छन् ।

तालिकाअनुसार क्रमशः २ जनाले १.२% प्रतिशत प्राप्त, ६ जनाले ३.५% प्रतिशत प्राप्त, १३ जनाले ७.५% प्रतिशत प्राप्त, १७ जनाले ९.८% प्रतिशत प्राप्त, १५ जनाले ८.७% प्रतिशत प्राप्त, २३ जनाले १३.३% प्रतिशत प्राप्त, १० जनाले ५.८% प्रतिशत प्राप्त, ६ जनाले ३.५% प्रतिशत प्राप्त, ६ जनाले ३.५% प्रतिशत प्राप्त, ७ जनाले ४.०% प्रतिशत प्राप्त, ९ जनाले ५.२% प्रतिशत प्राप्त, ९ जनाले ५.२% प्रतिशत प्राप्त, १० जनाले ५.८% प्रतिशत प्राप्त, ११ जनाले ६.४% प्रतिशत प्राप्त, २ जनाले १.२% प्रतिशत प्राप्त, ४ जनाले २.३% प्रतिशत प्राप्त, ५ जनाले २.९% प्रतिशत प्राप्त, ६ जनाले ३.५% प्रतिशत प्राप्त, ४ जनाले २.३% प्रतिशत प्राप्त, ५ जनाले २.९% प्रतिशत प्राप्त र ३ जनाले १.७% प्रतिशत प्राप्त गरेका छन् ।

प्रस्तुत अध्ययनमा १७३ जना विद्यार्थीहरूले ४३ अङ्कमा क्रमशः प्राप्ताङ्कहरू १९, २०, २१, २२, २३, २४, २५, २६, २७, २८, २९, ३०, ३१, ३२, ३३, ३४, ३५, ३६, ३७, ३८ र ३९ सम्म ल्याएका छन् । सबैभन्दा बढी २३ जना विद्यार्थीहरूले २४ ल्याएका छन् । १७ जनाले २२ ल्याएका छन् । १५ जनाले २३ ल्याएका छन् । १३ जनाले २१ ल्याएका छन् । सबैभन्दा कम अङ्क २ जना विद्यार्थीहरूले १९ ल्याएका छन् भने, सबैभन्दा बढी अङ्क ३ जना विद्यार्थीहरूले ३९ ल्याएका छन् ।

प्रस्तुत तालिका नं. २ अनुसार ४३ वटा शब्दहरूलाई १ अङ्कको दरले ४३ पूर्णाङ्क राख्दा उत्तीर्णाङ्क १५ आउँदा प्रत्येक विद्यार्थीहरूले गरेका शब्दोच्चारणका आधारमा प्राप्त गरेका अङ्कलाई मध्यक (mean) मान निकाल्दा मध्यक मान २७.२१ आएको छ । उत्तीर्णाङ्क १५ भन्दा माथि देखाइएकोले उच्चारणको अवस्था राम्रै रहेको देखिन्छ तर पूर्ण सन्तुष्टी छैन किनभने, पूर्णाङ्क ४३ को पूर्ण नजिक आएको छैन ।

यसरी कक्षा ११ र १२ मा अध्ययनरत मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको नेपाली उच्चारण क्षमता

उत्तीर्णाङ्कभन्दा माथि रहेकाले राम्रै भएता पनि पूर्णाङ्कको नजिकसम्म नपुगेकोले उनीहरूको शुद्ध उच्चारणमा अभ्रै पृष्ठपोषण र अभ्यासको आवश्यकता रहेको देखिन्छ ।

SPSS बाट ग्रेडिङ् प्रणालीअनुसार जम्मा सहभागी १७३ जना विद्यार्थीहरूमध्ये A+ ल्याउने २ जना सहभागीहरू छन् । A ल्याउने २२ जना सहभागीहरू छन् । B+ ल्याउने ३६ जना छन् । B ल्याउने २७ जना सहभागी विद्यार्थीहरू छन् । C+ ल्याउने ६५ जना सहभागीहरू छन् । C ल्याउने २१ जना सहभागीहरू छन् । सबैभन्दा कम अङ्क C ल्याउने २१ जना छन् भने सबैभन्दा बढी अङ्क A+ ल्याउने २ जना सहभागी विद्यार्थीहरू रहेका छन् ।

SPSS तथ्याङ्कको प्राप्त परिणामअनुसार सहभागी विद्यार्थी सङ्ख्या जम्मा १७३ छन् । जसमध्ये B ग्रेडभन्दा माथि ल्याउने ११३ (६५.३%) जना छन् भने B ग्रेडभन्दा मुनि ल्याउने ६० (३४.७%) जना सहभागी विद्यार्थीहरू रहेका छन् । समग्रमा परिणाम राम्रो भएता पनि अभ्रै राम्रो बनाउन बोलाइ सपमा बढी जोड दिनुपर्दछ ।

SPSS बाट Pearson Correlation निकाल्दा सहभागी विद्यार्थीहरूको प्राप्ताङ्क र उमेरबिच पियर्सन रिलेसनसिप राम्रो देखाउँछ । सिग्नीफिकेन्ट छड्के रुपमा हेर्दा प्राप्ताङ्कमा १ देखाउँछ । त्यस्तै उमेरमा पनि १ नै देखाउँछ । सकारात्मक र नकारात्मक मध्ये सकारात्मक नै देखाइएको छ । पियर्सन रिलेसनको मान -0.062 ले यो मान कोरिलेसन लिनियर मान देखाएको छ । यो मान कोरिलेसन कोफिसेन्टले वास्तविक मान देखाएको छ । यसले चरहरूबिचको लिनियर रिलेसन देखाउँछ । प्रस्तुत परिणामअनुसार प्रमाणहरू बलियो देखिन्छ । यसले चरहरूबिच कोरिलेसन सिग्नीफिकेन्ट छ भनेर देखाउँछ र प्रमाण पनि पुष्टि गर्छ । त्यसैले चरहरू उमेर र प्राप्ताङ्कबिच सकारात्मक सम्बन्ध छ भने पुष्टि हुन्छ ।

SPSS मा प्रविष्ट गरेको प्राप्त परिणामअनुसार शब्दोच्चारण अन्तर्गत एक अक्षरीय, दुई अक्षरीय, तीन अक्षरीय र चार अक्षरीय शब्दहरू मिलाएर ४३ वटा शब्दहरूमध्ये केही शब्दहरूको प्राप्त उत्तरका आधार मा मध्यक मान निम्नानुसार देखिन्छ : **राम** शब्दमा ठिक प्रतिशत ९३.१ र वेठिक ६.९ प्रतिशत देखिन्छ । त्यस्तै **कुन** शब्दको ९१.९ प्रतिशत र वेठिकमा ८.१ प्रतिशत, **खाएँ** शब्दको ठिक २७.७ प्रतिशत र वेठिक ७२.३ प्रतिशत, **गएँ** शब्दको ठिकमा १७.९ प्रतिशत र वेठिक ८२.१ प्रतिशत, **स्थायी** शब्दको ठिकमा ६८.२ प्रतिशत र वेठिकमा ३१.८ प्रतिशत, **विराट** शब्दको ठिकमा ९५.४ प्रतिशत र वेठिकमा ४.६ प्रतिशत, **जुगजुग** शब्दको ठिकमा ९६.५ प्रतिशत र वेठिकमा ३.५ प्रतिशत, **सामाजिक** शब्दको ठिकमा ४८.० प्रतिशत र वेठिकमा ५१.४ प्रतिशत, **जनता** शब्दको ठिकमा १५.० प्रतिशत र वेठिकमा ८५.० प्रतिशत, **विराटनगर** शब्दमा ठिकमा ९९.४ प्रतिशत र वेठिकमा ०.६ प्रतिशत, **संरचना** शब्दको ठिकमा २३.१ प्रतिशत र वेठिकमा ७६.९ प्रतिशत, **विद्यालय** शब्दको ठिकमा २८.९ प्रतिशत र वेठिकमा ७१.१ प्रतिशत रहेका छन् । समग्रमा हेर्दाखेरि शब्दको प्रकृति र बनावटका आधारमा त्रुटिहरू कम बढी देखिन्छ । **विराटनगर** शब्दको उच्चारण चार शब्दको भए पनि कम त्रुटि प्रतिशत देखिन्छ । त्यस्तै दुई अक्षरीय शब्दमा **खाएँ** भए पनि त्रुटि बढी नै देखिन्छ । **विद्यालय** र **संरचना** चार अक्षरीय शब्दहरूमा त्रुटि बढी नै देखिन्छ ।

यसरी शब्दको प्रकृति र बनावटको आधारमा त्रुटि हुने भएका हुनाले त्यसै आधारमा पृष्ठपोषण दिई अभ्यास गर्दा सुधार हुँदै जान्छ ।

SPSS बाट T-test र Independent Samples Test अनुसार Leven's test for equality of Variances र T-test for equality of Means निकाल्दा मध्यक, स्तरीय त्रुटि र कर्नफिडेन्स अन्तराल निकाल्दा प्राप्ताङ्कअनुसार $F=12.885$, $Sig.=.009$, $T=-2.686$ र -3.969 , $df=99$ र 939.926 , $Sig.(2\text{ tailed})=.005$ र $.002$, मध्यक भिन्नता $=-2.829$ र -2.829 , $Std. Dif.Error=.656$ र $.962$, 95 perc.confidence Level lower $=-4.999$ र -3.936 , Upper $=-.940$ र $-.922$ रहेको छ ।

अब, Cohen's d सूत्र प्रयोग गरी चरहरूबिचको प्रभावलाई हेरिएको छ । Cohen's d पत्ता लगाउन सबभन्दा पहिला d पत्ता लगाउनु पर्दछ त्यसपछि pooled and pooled s.d. समूह निकाल्नु पर्दछ ।

अब Cohen's d सूत्रको प्रयोग गरी चरहरूबिचको मापन मान निकालिएको छ :

$$d = \text{मध्यक समूह A} - \text{मध्यक समूह B} / \text{Pooled s.d.}$$

त्यसैले,

$$\text{Pooled s.d.} = \text{s.d of Group 1} + \text{s.d of Group 2} / 2$$

$$= 4.995 + 4.680 / 2$$

$$= 9.675 / 2$$

$$= 4.8375$$

$$= 4.9$$

फेरि,

$$d = 29.97 - 25.58 / \text{pooled s.d}$$

$$= 4.39 / 4.9$$

$$= 0.89$$

त्यसैले Cohen's $d=0.9$ हुन्छ ।

प्रस्तुत तालिका नं. ७ मा Continious र Nominal variables बिचको तुलना गरिएको छ। उक्त तुलनामा यी दुई चरहरूमा विद्यार्थीहरूको प्राप्ताङ्क र लिङ्गगत आधार रहेछन्। जुन प्राप्ताङ्क Continious मा छ, र लिङ्गगत Nominal मा छ। टी टेस्टले तथ्याङ्कीय सार्थकता तह देखाउँछ। यस तालिकामा चरहरू बराबर छन् र Levene's Test को सिग्निफिकेन्ट लेभल ०.०५ भन्दा बढी छ, त्यसैले सम्बन्ध बलियो छ।

यस तालिकामा $T= २.८३९$, $df=१७१$ र P को मान ०.०५ भन्दा बढी छ, त्यसैले यी दुई चरहरूबिचको तुलना गर्दा सिग्नीफिकेन्ट छ। अतः Cohen's d को मान ०.०४९ बलियो छ।

‘त्रुटि विश्लेषण’ सिद्धान्तका आधारमा दुई भाषाबिचमा समान भए भाषा सिकाइ सहज हुन्छ भन्ने, जति असहज भए सिकाइ कठिनाइ हुन्छ। त्यसैले बढी उमेरसमूह तर सहरभन्दा गाउँका सहभागीहरूले बढी शुद्ध उच्चारण गर्नुको कारण गाउँबाट सामुदायिक विद्यालयबाट आएका हुनाले तिनीहरूको नेपाली भाषाका उच्चारण राम्रो देखिन्छ, तर सहरमा बस्नेहरू प्रायः निजी विद्यालयमा पढ्ने भएकाले निजी विद्यालयका विद्यार्थीहरूको नेपाली विषय प्रायः कमजोर रहेको हुन्छ। छात्र र छात्रामा बढी शुद्ध प्रतिशत छात्रामा देखियो किनभने, छात्रको अनुपातमा छात्राको सङ्ख्या बढी भएकाले छात्रा शुद्ध प्रतिशत बढी देखिन्छ।

परिणाम तथा छलफल

तामाङ र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययनमा स्नातकोत्तर तहको शोधप्रबन्धमा दुबै भाषाको लिपि मिल्ने भएकाले धेरै हदसम्म समान रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ (गोम्देनल, २०६५)। त्यस्तै मैथिली भाषा र नेपाली भाषा एउटै भारोपेली परिवारभित्रका भएकाले समान विशेषताका आधारमा भाषा सहज हुन्छ। अर्को पक्ष कक्षा ११ र १२ का विद्यार्थीहरू १५ वर्षदेखि २२ उमेर समूह भएकाले उनीहरूमा परिपक्ता र अनुभव बढी भएकाले उच्चारणमा कम त्रुटि गरेको देखिन्छ। तैपनि सम्पूर्ण त्रुटिलाई हटाउनको लागि नेपाली भाषिक वातावरण सृजना गरी त्रुटि पक्ष पहिचान गरी पृष्ठपोषण दिई अभ्यासको आवश्यकता देखिन्छ। अनुसन्धानकर्ताद्वारा नियन्त्रणभित्रका केही यस्ता विषय, अवस्था वा पक्षहरू हुन्छन् जसलाई अनुसन्धान कार्य सुरु गर्नु अगावै निश्चित गर्नुपर्दछ। अनुसन्धाताबाट सीमाबद्ध गरिएका यिनै विषय, अवस्था वा पक्षहरूलाई परिसीमा भनिन्छ (खड्का, २०७७)।

अध्ययनको परिसीमा भनेको सिरहा जिल्लाको सिरहा नगरपालिकाभित्र रहेका चन्द्र नमुना (प्राविधिक) माध्यमिक विद्यालय सिरहा, ब्रजमोहन भुव्वुराम जनता माध्यमिक विद्यालय माडर, माध्यमिक विद्यालय भलुवाही, सारस्वरनाथ माध्यमिक विद्यालय सारस्वर गरी जम्मा चार वटा सामुदायिक विद्यालयहरूको कक्षा ११ र १२ मा अध्ययनरत छात्र / छात्राहरूलाई उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिबाट प्राथमिक स्रोतलाई नामरूपी र अनुपातिक स्केल प्रयोग गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ। अध्ययनको ढाँचा परिमाणत्मक प्रकृतिको छ। यस लेखको मध्यक मान २७.२१ रहेको छ। तालिका नं. ६ र ७ अनुसार $T= २.८३९$, $df=१७१$ र P को मान ०.०५ भन्दा बढी छ, त्यसैले यी दुई चरहरूबिचको तुलना गर्दा

सिग्नीफिकेन्ट छ । अतः Cohen's d को मान ०.०४९ रहेकोले बलियो छ ।

‘त्रुटि विश्लेषण’ सिद्धान्तका आधारमा दुई भाषाबिचमा समान भए भाषा सिकाइ सहज हुन्छ भने, जति असहज भए सिकाइ कठिनाइ हुन्छ (आचार्य, २०६६) । समग्रमा उच्चारणको अवस्था राम्रो नै देखिन्छ वर्तमान अवस्थामा नेपाली विषय कक्षाकोठाको शैक्षणिक माध्यम भएकाले यस भाषामा मैथिली भाषी विद्यार्थीहरूलाई नेपाली भाषाका भाषिक सिपसम्बन्धी ज्ञान हासिल गर्नु आवश्यक छ । शिक्षण बाहेक पनि अन्य क्षेत्रमा यस भाषाको प्रयोग र उपयोग भएका हुनाले यसको महत्त्व भन्नु बढेको देखिन्छ ।

निष्कर्ष :

प्रस्तुत अध्ययनमा अनुसन्धानकर्ताले भाषाको बोलाइ सीपसँग सम्बन्धित मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीको नेपाली शब्दोच्चारण गर्दा त्रुटिको अवस्था पत्ता लगाउन खोजिएको हो । एक अक्षरी, दुई अक्षरीय, तीन अक्षरीय र चार अक्षरीय शब्दहरूमा शब्दहरूको प्रकृति र बनावटका आधारमा त्रुटि घटी वा बढी हुँदोरहेछन् । ४३ अङ्कको शब्दोच्चारण सम्बन्धी कोड नं. १ मा शुद्ध उच्चारण र अशुद्ध उच्चारणलाई कोड नं. २ राखी प्रश्नावली निर्माण गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । SPSS सफ्टवेयरबाट प्राप्त नतिजाका आधारमा छात्र ३१.२ प्रतिशत र छात्रा ६८.८ प्रतिशत, १७ वर्षमुनिका ४३.४ प्रतिशत र १७ वर्षभन्दा माथिका ५६.६ प्रतिशत रहेका छन् । बसाइ क्षेत्रका आधारमा कृषिमा प्रतिशत ५३.२, जागीरमा ८.७ प्रतिशत, व्यापारमा २१.४ प्रतिशत, अन्यमा १६.८ प्रतिशत रहेका छन् । त्यस्तै गाउँमा बस्ने ८२.१ प्रतिशत छन् भने, सहरमा १७.९ प्रतिशत बसेका छन् । सहभागीहरूको प्राप्ताङ्कका आधारमा छात्र ५४ जनामा मध्यक मान २५.५४ ल्याएका छन् भने छात्राले १९९ जनामा २७.९७ प्रतिशत ल्याएका छन् ।

समग्रमा सहरका विद्यार्थीभन्दा गाउँकै विद्यार्थीको शुद्ध उच्चारण प्रतिशत राम्रो देखिन्छ । त्यस्तै छात्रभन्दा छात्राको शुद्ध प्रतिशत बढी देखिन्छ । मध्यक मान २७.२१ प्रतिशत ल्याएकाले ४३ अङ्कमा उत्तीर्णाङ्क १५ रहेकाले उच्चारणको अवस्था राम्रै देखिन्छ । नेपाली भाषा नेपालको विभिन्न क्षेत्रमा प्रयोग भएको हुनाले यस भाषामा सक्षम हुनु आवश्यक देखिन्छ । त्यसका लागि भएका कमीकमजोरीहरूलाई न्यूनीकरण गर्न उचित वातावरण सृजना गरी पृष्ठपोषण दिई अभ्यास गराउनुपर्ने आवश्यक देखिन्छ ।

सन्दर्भसूची

आचार्य, कृष्णप्रसाद (२०६६), सामान्य भाषा विज्ञान, क्षितिज प्रकाशन ।

कानुन किताब व्यवस्थापन समिति (२०७२), नेपालको संविधान २०७२, लेखक ।

- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (२०६९), नेपालको राष्ट्रिय जनगणना २०६८, लेखक ।
- खड्का, जीवन (२०७७), परिणात्मक अनुसान्धान तथ्याङ्क विश्लेषण तथा ऋक्व को प्रयोग, सिम्पलोनी पब्लिकेसन प्रा. लि. ।
- गोम्देन, लक्ष्मीमाया (२०६५), तामाङ र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन (स्नातकोत्तर तह शोधप्रबन्ध), शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- दाहाल, दुर्गाप्रसाद (२०७०), दनुवारी र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण, (विद्यावारिधि शोध शोधप्रबन्ध). ग्राजुएट स्कूल अफ एजुकेशन, त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र संकाय, कीर्तिपुर ।
- न्यौपाने, टंकप्रसाद, भण्डारी, पारसमणि र न्यौपाने, दिपक (२०६९), सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, सनलाइट पब्लिकेसन ।
- पोखरेल, केशवराज (२०२०), बाज्जिका र नेपाली भाषाका वाक्यसंरचनाको व्यतिरेकी अध्ययन (स्नातकोत्तर तह शोधप्रबन्ध), शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग कीर्तिपुर ।
- बराल, सरोज (२०६९), वाक्यगठनसम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन (स्नातकोत्तर तह शोधप्रबन्ध), नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, सिन्धुली ।
- पौडेल, राजेन्द्र र भट्टराई, रमेश (२०७७), नेपालको भाषानीति र योजना आधार, इन्टेलेक्च्युअल्ल ब'क प्यालेस ।
- भाषा आयोगको प्रतिवेदन (२०७८) भाषा आयोगको प्रतिवेदन (प्रथम), भाषा आयोग, काठमाडौं: लेखक ।
- महर्जन, सिद्धिबहादुर (२०५६), नेवारी र नेपाली भाषाको वाक्य सङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन (स्नातकोत्तर तह शोधप्रबन्ध), शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।